

2014 február Ról-ról

Pető Iván: Anti krátkij kursz (Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal – Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros- fehér-zöld színre festett sztálinizmusról. Szeged, 2013, JATEPress)

Közhely: az a hatalom, amelyik uralni kívánja az emberek gondolkodását, uralni kívánja a múltat is. Az emlékezetpolitika – ha nem is ezzel a kifejezéssel – s részeként a szisztematikus történelemhamisítás régi találmány. A klasszikus, sztálinista kommunista rendszer csak a kanonizált, a pillanatnyilag „helyes” politikának megfelelő történeleminterpretációt ismerte. Különösen áll ez az állampárt múltjára, ha egyáltalán létezik fokozása a totálisan uralni kívánt világértelmezésnek. A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Története, Rövid tanfolyam című, az SZK(b)P Központi Bizottsága által 1938-ban jóváhagyott és még abban az évben először megjelent üdv-történet a műfaj állatorvosi lova. Ennek megfelelően a rövid tanfolyam fanyar kiemelésként számos nyelven, így a magyarban is oroszul vált köznévé.

Bár a konszolidált Kádár-rendszerben, a hetvenes évekre a történettudomány a XX. század történetét illetően is jórészt valódi tudománnyá válhatott, tabuk jócskán maradtak. A flexibilis, hol szigorúbban, hol lazábban értelmezett íratlan szabályok között legalább három egyértelmű és sérthetetlen volt: a Szovjetunió, a magyar kommunista mozgalom és párt, valamint 1956 valódi története tiltott, csak a hivatalos kánon szerint interpretálható terület maradt. A 2000-ben elhunyt Szabó Miklósnak az 1970-es évek utolsó harmadától egészen a rendszerváltásig magánlakásokban tartott, legendássá vált szovjet és magyar párttörténeti előadás-sorozata, benne az 1956-os forradalom részletes elemzésével, mintegy anti krátkij kurszként, a hazugságokat és hamisításokat nyilvánvalóvá tevő történelmet igyekezett megismertetni.

Jankó Attila szegedi matematikus az eredeti hangfelvételről leírta, megszerkesztette, könyvvé formálta és kiadta Szabó Miklós ma már összeszámolhatatlan helyen előadott kurzusának 1983-ban, Szegeden, kétszer 12 részben elhangzott változatát.

A szerkesztő rövid előszóban fejti ki, hogyan tekint az általa gondozott szövegre, és így mihez igazítja kiadói eljárását. A könyvet az oral history speciális esetének látja, ahol az alany nem saját életét beszéli el, hanem azt, hogyan rekonstruálta a számára elérhető forrásokból a feldolgozott történelmet. „(...) Csak néha hivatkozott saját emlékeire, ez mégis az ő személyes történelme, az előadások végig az életét – azaz a mi életünket is – meghatározó rendszer jellemzőiről szólnak.” Tegyük hozzá: Szabó Miklós nem egyszerűen érdeklődőként beszélt témájáról, hanem hivatása volt a közelmúlt történelmének tanulmányozása, interpretációja, s – annak ellenére,

hogy 1989-ig csak egy-egy rövidebb írása jelent meg, monográfiát soha nem publikált – szakmája a leginvenciózusabb, legkiválóbbak között tartotta őt számon. Legális munkássága során elsősorban az eszmetörténet, azon belül is a XIX. század utolsó harmadától kibontakozó újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus foglalkoztatta. Világszemléletétől, ismereteitől idegen volt, hogy bármilyen ideológiai töltetű mozgalom és rendszer történetében, így a kommunisztáiban is, holmi egyszerű horrortörténetet lásson.

Ahogy az Utóiratban közölt interjúrészletből kitetszik, Szabó Miklós sajátos magántevékenységnek tekintette előadás-sorozatát: „(...) érdekes könyveket és cikkeket olvastam (tudomásom szerint a magyaron kívül elsősorban németül, egyebek között a Neue Zürcher Zeitung rendszeres olvasójaként – P. I.), mindent kijegyzeteltem, a fejemben rendeztem, de fel sem merült, hogy ez legyen a foglalkozásom”.

Jankó Attila a kiadással lehetőséget kíván adni a történelem és a politika iránt érdeklődő olvasóknak, hogy megismerhessék az előadó egykori állításait, hipotéziseit, és mindezt összevet-hessék a mai forrásokkal. És – nem kimondva – tisztelgés e könyv Szabó Miklós emléke előtt, egyebek mellett azzal is, hogy a szerkesztőhöz hasonlóan, az egykori, talán több száz hallgató a polcán tudhassa ifjabb kora revelációt jelentő szövegeit.

Szabó Miklós szegedi előadásához nem használta a (feltehetően az úgynevezett Hétfői Szabadegyetemre) kétszer harminc órára tervezett budapesti előadás-sorozata vázlatát, szabadon beszélt. A szerkesztő pusztán az így keletkezett pontatlanságok korigálására, valamint az élőbeszéd stilizálására szorítkozott, s szándéka szerint lapalji jegyzetei is csak a szöveg jobb értését szándékoznak szolgálni. Csak egyetérteni lehet Jankó Attilával, amikor abból indult ki, hogy nem szisztematikus történelmi munkát tesz közzé, ezért a harminc évvel ezelőtti ismeretekre épülő előadások kiegészítése a mai tudás alapján nem lehetett célja, mellesleg már csak azért sem, mert ebben az esetben a jegyzetek „ledominálnák” az eredeti szöveget.

Nilván szóvá tehető, hogy a szerkesztői jegyzetek miért éppen azt magyarázzák, amit, vagyis az eljárás nem feltétlenül következetes. Ennek azonban nincs érdemi jelentősége, nem von le semmit a leletmentő érdemeiből, aki, nem számítva a kiadó nyomtatással, kiadással nyújtott nem csekély segítségét, minden támogatás nélkül tette le e munkát.

Szabó Miklós jóváhagyásával feltehetően nemcsak Szegeden rögzítették az elhangzottakat, és az előadások egy részéről a politikai rendőrség is készített hangfelvételeket, amelyek eddig nem kerültek elő. Miközben az előadó munkálkodása a Belügyminisztérium III/III-as részlegének „jóvoltából” viszonylag jól dokumentált (vö. Szilágyi Sándornak a Hétfői Szabadegyetemről, illetve Tabajdi Gábornak és Ungváry Krisztiánnak a politikai rendőrségről szóló könyvével), mind- eddig nyomtatásban vagy más formában, egy ismert kivétellel, maga az előadás-sorozat, e sajátos forrásanyag nem volt elérhető. A kivétel a még Szabó Miklós életében, engedélyével, az abCD interaktív magazin 1995/1. számában közzétett szovjet párttörténeti előadások rövidített szövege.

Akit érdekelt a közelmúlt történelme, az előadások idején már becsempészett könyvekből, szamizdatból, külföldi rádióadásokból, sorok között olvasva, sok mindent megismerhetett. A kurzusok így nem feltétlen attól hagytak maradandó emléket, mert olyasmiről lehetett itt hallani, amiről máshol nem, bár az ismeretterjesztés fontossága sem lebecsülendő – jól mutatja ezt az 1956-ról szóló rész például. A tárgyi ismeretek terjesztésével legalább egyenrangú fontossága volt annak, hogy a hallgatóság történelemszemléletét, forráskezelést, világlátást tanulhatott, és olyasmit, hogy létezik célpletyka és vágypletyka. Laczkó Miklós, Szabó Miklós főnöke a Történettudományi Intézetben, aki sokszor védelmezője is lett a politikai retorziók idején, említette a sírjánál: szinte két kézzel szórta a történelemre és a politikára vonatkozó, mindig újszerű gondo-

latokat. Ugyancsak Laczkó emelte ki, hogy Szabó Miklós elsőnek elemezte, máig érvényesen, a kádárizmus belső szerkezetét. Hogyan lehet látszólag egymástól független tényekből következtetéseket levonni, hogyan lehet a tények közötti űrt fantáziával, hipotézisekkel áthidalni, hogyan lehet ügyek és elvek melletti elkötelezettséget tárgyilagossággal ötvözni – mindez része volt e tanfolyamnak, és ezért is nagy Jankó Attila érdeme, hogy a minderről tanúskodó szöveget közzétette.

Szabó Miklós előadásainak jelentősége csak részben mutatkozott meg abban, ami a könyvből most kiolvasható, legalább annyira abban, hogy megmutatta: lehet a konszolidált Kádár-rendszerben valóban szabad emberként viselkedni, az írott és íratlan szabályokat figyelmen kívül hagyni. Ahogy Hegedűs B. András, ifjúkorának tanára mondta a temetésén: előadói tevékenységét „(...) nem intellektuális teljesítménynek tartotta, hanem civil kurázsinak (...) »Az volt a legfontosabb, hogy a kollégáim és más értelmiségiek számára demonstrálódott, hogy ezt is lehet csinálni«” – idézte őt.

A lakáson tartott előadások – természetesen más fórumokkal együtt – jelentős szerepet játszottak abban is, hogy kohézió teremtődött az 1956 vagy 1968 után felnőtt rendszerkritikus értelmiségen belül, hiszen erősítette az érzetet: vannak valamennyien, akik sok tekintetben hasonlóan látják a világot, ráadásul vállalják a szervezkedés határát súroló magánkurzusok kockázatát, így valamiféle láthatatlan, informális hálózathoz tartoznak.

Ha valaki, Szabó Miklós biztosan tudta, milyen korlátokat hág át tevékenységével, s milyen következményekkel számolhat. Tudta, hogy a konszolidált Kádár-rendszerben is – szinte témától függetlenül – felkelti a politikai rendőrség figyelmét, ha emberek kisebb-nagyobb csoportja magánlakásokon rendszeresen előadásokat hallgat meg, összejár. Ennek ismeretében vállalta, hogy 1978 őszétől, az úgynevezett Hétfői Szabadegyetemen, magánlakáson, bárki által látogatható előadást indít a rendszer számára különösen kényes témában, a magyar és a szovjet történelemeről. Tabajdi–Ungváry említett könyvéből tudható, hogy már 1978 végén, Doktor fedőnéven, bizalmas nyomozást indítottak ellene, 1979 tavaszától lehallgatták a telefonját és a lakását, feltérképezték körülményeit. Munkahelyére, az Akadémia Történettudományi Intézetébe úgynevezett szignalizációs jelentést küldtek, a helyi vezetésre bízva az intézkedést. Közvetlen felettesei méltányolták Szabó Miklós munkásságát, inkább aggódtak érte, semmint helytelenítették szerepvállalását. Mindenesetre, mivel nem akarta a kutatás szabadságát és a szerény, de biztos jövedelmet biztosító munkahelyét elveszteni, a hétfői szabadegyetemi előadásokat 1979 tavaszától felfüggesztette. (Nimbuszára és az egykori Történettudományi Intézet légkörére jellemző, hogy előadóként két neves kollégája, Hajdu Tibor és Hanák Péter is a helyébe lépett, igaz, más témával.) Szabó Miklós számos kisebb körben ugyanakkor továbbra is tartotta óráit, amit a politikai rendőrség természetesen igyekezett figyelemmel kísérni.

Rosszindulatú, utólagos bátrak olykor azzal becsmérlik azokat, akik, mint Szabó Miklós is, a rendszer által ellenségesnek tekintett tevékenységet folytattak, hogy ennek nem volt érdemi kockázata. Ilyenkor nagyvonalúan megfeledkeznek a kevesek által vállalt, előre is sejthető retorziókról, a politikai rendőrség részben említett intézkedéseiről és arról, hogy természetesen Szabó Miklós előadásai idején nem volt tudható, ami ma ismerhető: a kádári vezetés ekkoriban már kerülni kívánta, hogy mártírokat „gyártson”, mert látta, azzal ártana az ország nyugati imidzsének, reklámot csinálna az ellenzéknek, így politikai véleményükért, tevékenységükért értelmiségieket nem börtönöztek be. Hogy ez mennyire nem volt kőbe vésett norma, jól jelzi Tabajdi–Ungváry könyvének idézete Kádár János 1985 végi, egy belügyminisztériumi értekezleten elmondott beszédéből: „Ha valami határt túllépnek (az ellenzékiek – P. I.), akkor lesz reklám, de az nem lesz ingyen. (...) mi tudunk gorombák is lenni (...)”.

Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal – Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros- fehér-zöld színre festett sztálinizmusról. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította Jankó Attila. Szeged, 2013, JATEPress, 252 oldal, 3780 forint.

Kapcsolódó írások:

1. **Gyórfy Iván: Csoda Berlinben (Regina. Fekete-fehér magyar dokumentumfilm, 63 perc, 2013. Rendező-forgatókönyvíró-producer Groó Diana.)** Néhány évvel ezelőtt komoly hírértéke volt egy rendhagyó eseménynek: rabbinót...
2. **Gyórfy Iván: A jövő elkezdődött (1. Színes, fekete-fehér magyar krimi, 91 perc, 2009. Rendező-forgatókönyvíró-látványtervező Pater Sparrow.)** „Minden dolog mértéke az ember; a létezőknek, hogy léteznek, a...
3. **Gyórfy Iván: Indul a gőzös... (Ecopoly – Gazdasági valóságshow, 2006. május 2., kedd RTL Klub 22.55. Műsorvezető Lilu; főszerkesztő Selmeczi Viktória; szerkesztő Szabó Csaba, Böjte Piros, Pető Gábor; rendező Koós György.)** Gyórfy Iván Indul a gőzös... A svéd filmrendező, Ingmar...
4. **Gyórfy Iván: Kék és fehér (Szeretők, utazók (Los amantes pasajeros). Színes, feliratos spanyol vígjáték, 90 perc, 2013. Rendező-forgatókönyvíró-producer Pedro Almodóvar)** Egymást keresztező sorsok kastélya – jobb híján ezzel a Calvino-címmel...
5. **Dalos György: Fehér füst, fekete füst** A füst végül meglett, mi több, egy füst alatt kettő...

Cimkék: **Pető Iván**